

Víctor Balaguer, historiador i polític, i la invenció de la retòrica nacionalista catalana. Un assaig d'interpretació

Enric Ucelay-Da Cal

Universitat Pompeu Fabra
Departament d'Humanitats
Ramon Trias Fargas, 25-27
08005 Barcelona (Espanya)
enric.ucelay@upf.edu

Víctor Balaguer, Historian and Politician, and the Invention
of Catalan Nationalist Rhetoric: An Interpretative Essay

ABSTRACT: Enric Ucelay-Da Cal presents Víctor Balaguer as a key Romantic historian, who established the canon of Catalan National History. Given the obsessive historicism of Catalan nationalism, this implicitly makes him a major figure in its logical construction. Ucelay-Da Cal situates Balaguer in the stream of nineteenth-century historical culture in Europe and the Americas, and presents a broad-based interpretation of Balaguer's role as a historian by comparison to general historiographic trends and to political developments.

KEYWORDS: Víctor Balaguer, Catalan historiography, Catalan Nationalism, Romanticism and Nationalism, Romanticism and History.

Fa molts anys, un desembre, va néixer un nen en un país petit que formava part d'un gran reialme, un imperi que, una dècada passada d'una bàrbara invasió, es feia trossos. L'any que ell vingué al món, el 1824, el pes de l'imperi es partí en guerres civils interminables a l'altra banda de l'oceà.

UCELAY-DA CAL, Enric (2016), «Víctor Balaguer, historiador i polític, i la invenció de la retòrica nacionalista catalana. Un assaig d'interpretació». *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 19, 351-393. ISSN: 1139-0158. ISSN-e: 1699-7468. DOI: 10.1344/cercles2016.19.1014. Data de recepció: 4/2/2016. Data d'acceptació: 25/4/2016.

Era un nen somniador, que restava fascinat pel passat del seu petit país, però també del vast imperi. Com havien sorgit aquells països dintre del reialme? I el reialme mateix, com s'edificà? I les terres perdudes més enllà de la gran mar, com sorgiren? Aquestes preguntes el fascinaren.

El nen sabia —o aviat va aprendre, ja que després de començar a anar a escola va llegir llibres en què aleshores apareixien temes antics— que molt abans que ell hagués nascut va haver-hi poetes que van escriure poemes a les seves amades, que es digueren «trobadors». Ell també va volen escriure poemes aitals, si bé, més que una fèmina idealitzada, va voler parlar del seu país, de la seva història i les seves institucions perdudes. Ell vivia en una gran ciutat del seu temps, Barcelona, però ell volia escriure sobre el seu paisatge.

Quan el nen tenia deu anys, a l'estiu càlid i mediterrani de Barcelona, del seu balcó va observar amb horror com es cremava el convent davant de casa seva. Va veure com fugien pels terrats els monjos. Quedà marcat al seu si. Volia que les coses fossin noves, però alhora velles. I va desconfiar per sempre més de les guerres civils i dels que es deien revolucionaris sense més desig que la destrucció. Durant la resta de la seva vida, li quedà una fascinació per les ruïnes recents dels edificis vells, en especial, pels convents que antany havien estat grans monuments, però que ell trobà ja destrossats i envoltats de terrenys erms i abandonats. A mesura que es va anar fent gran, no es sentí religiós, ni fou pietós, però l'abandó de les construccions que ell considerà decisives en els records del seu país, per sempre més el commogué. Eren commemoracions vives, encara que mig desmuntades. Ell cregué que, fins i tot, podien servir de senyals o distintius de la seva terra i de territoris veïns, afí al seu, com l'Aragó, així com de la tasca de renovada edificació que calia fer. Era —pensà ell— com l'abandonament que sofria el seu país i els seus antecedents, la memòria oblidada dels seus herois i el desús de les seves antigues institucions, un patrimoni que ell considerà

gloriós en tant que els coneixia per la lectura i per la curiositat. Ell ho bastiria tot de nou.

Parlo, no cal dir, de Víctor Balaguer. Ho faig un xic especulativa-ment, però no gaire. Ja adolescent, amb uns tretze anys, va escriure el seu primer drama, de temàtica plenament neomedieval, sense ser gaire precís. L'obra, de 1838, es titulà *Pepín el Jorobado o el hijo de Carlomagno*. Apuntava per on anaven les coses. Una dècada més endavant i una mica més madur, amb una situació familiar explosiva —i ben «bohèmia», desheretat per afany de literat—, Balaguer va oferir una seqüència d'obres: *Enrique el Dabivoso* (1847), sobre el primer Trastàmara, al segle XIV; *Juan de Padilla* (1848), sobre la revolta dels «comuneros de Castilla», un tòpic antiabsolutista d'esquerres aleshores; *Vifredo el Velloso* (1849), sobre el suposat fundador de Catalunya, el primer comte de Barcelona, Guifré el Pelós; i una seqüela, *Los cuatro palos de sangre* (subtitulada «segona part de *Vifredo el Velloso*»). Vist Balaguer en conjunt, *constitueix tot un programa conceptual, que es reflectirà en l'obra de l'home una mica més madur de les pròximes dècades*. El clímax indica que quelcom ha succeït als anys quaranta, com ara la tela «natzarena» dedicada per l'artista Claudi Lorenzale (1815-1889) al moment llegendari en què els dits sagnants carolingis marquen les armes daurades del comte amb les quatre barres; a l'estudi de Lorenzale, el joveníssim pintor reusenc Marià Fortuny (1838-1874) dibuixa El Cid, per a passar a representar, en ple i exitós combat, el fundador pelut Guifré.

Dit d'una altra manera, l'obra incipient de Balaguer, que configurarà la seva reputació catalana, es situà de ple en un romanticisme ja consagrat com a marc cultural europeu, després d'almenys dues generacions de producció estètica europea. Aquest estil romàntic ja és explícitament antiquari en el gust del disseny espacial. Ha deixat darrere el patró neoclàssic que dominà, des de l'estil «Louis Seize», la revolució i l'època napoleònica, fins la restauració de 1815. Ara cal mirar a través d'un estil neogòtic o àdhuc neoromànic, un debat esti-

lístic respecte a l'arquitectura que va torturar Barcelona durant gairebé un segle, des de mitjan segle XIX amb la Universitat de Barcelona o la reconstrucció del monestir de Ripoll, ambdues de la mà d'Elies Rogent (1821-1897), fins a la imaginativa reinvençió del monestir de Montserrat portada a terme per Puig i Cadafalch. Passat l'any teatral de 1835, amb l'impacte als escenaris de Madrid del nou drama romàntic, les categories clàssiques del drama quedaren superades.

Tot aquest canvi fou absorbit i sistematitzat, a la seva manera, pel jove Balaguer.

La formació antiga heretada

Però deixem de banda per ara —i per entendre millor Balaguer— la metodologia i les «ciències auxiliars de la història» (paleografia, geneologia, heràldica, numismàtica, per citar les més evidents aleshores). Hi havia una altra dimensió que, des de sempre, havia estat més important, la més destacada de totes les tècniques de la Història: l'escriptura. La Història fou considerada, fins al final del segle XIX, un vessant de la literatura. Sols cal revisar qualsevol manual antic d'«història literària» per a comprovar que les grans aportacions dels historiadors eren considerades part del bagatge propi de l'ofici, o, millor dit, de l'*art* de la Història. La Il·lustració aportà models d'excel·lència com Gibbon, en anglès, amb la seva *Decline and Fall of the Roman Empire*, apareguda la primera entrega el mateix any que es proclamà la independència dels Estats Units. Ja abans, Voltaire (o François Marie Arouet, 1694-1778), que va fer furor amb la seva biografia del rei de Suècia Carles XII (que regnà de 1697 a 1718), obra publicada per primera vegada el 1730. El peculiar monarca guerrer fou el més pròxim que mostrà el set-cents la figura antiga d'Alexandre de Macedònia i, lògicament, el personatge fascinà el general coronat més semblant en gustos al suec, que fou el rei Frederic II de Prússia, dit

«El Gran» (que regnà de 1740 a 1786), i que en molts sentits es va considerar ell mateix successor (entre altres raons, per quedar-se amb territoris d'un imperi suec que va caure a trossos). La lliçó il·lustrada fou, doncs, la fugacitat del triomf i la conquesta. Era una temàtica que apassionà els romàntics, que van formar-se llegint Gibbon i Voltaire, com demostrà el famosíssim poema «Ozymandias» (publicat el 1818) de l'anglès Percy Bysshe Shelley (1792-1822): es retrata una ruïna d'estàtua col·lossal al mig d'un desert amb el lema «*Look on my works, ye mighty, and despair*».

Però el *topos* era més antic, tan antic com la noció cristiana dels «cinc imperis» que havien de marcar la trajectòria humana fins a la fi dels dies. Així, podem entendre que la historiografia dels il·lustrats —i a continuació els romàntics— va recollir el patró clàssic, els historiadors hel·lens i romans, en grec i llatí. Els hel·lens, Tucídides, al segle IV abans de l'era comuna, Xenofont al segle IV aEC, o, força temps després, Plutarc, entre el 45 i el 120 EC, marquen la perspectiva grega sobre el *moira*, el destí tràgic dels homes quan exhibeixen *hubris*, o la voluntat de semblar-se als déus. Els narradors d'història immediata, com els atenencs Tucídides i Xenofont, o els que reflexionaven amb major criteri moralista, com Plutarc, en la seva presentació de vides paral·leles, per tant exemplars, havien de produir una *catarsi*, o sigui una purga moral, una neteja espiritual, tant con els grans dramaturgs, els Èsquil (al segle VI aEC), Sòfocles (entre els segles VI i V aEC), o Eurípides (al segle V aEC). La diferència era que havia de provocar la *catarsi* en el lector, un de sol i aïllat, predisposat a la meditació en llegir història, i no en un públic col·lectiu que reunits al teatre seguia l'acció coneguda i els mots del poeta dramàtic foses en una emoció grupal.

Els grans autors de l'anomenada «Edat d'Argent» dels antics, els autors que com Juli Cèsar o el cordovès Lucà narraren les guerres civils que acabaren amb la vella República romana i establiren la dictadura militar permanent de l'*imperator* divinitzat amb un rerefons sem-

blant. Àdhuc, els partidaris del canvi del domini dels cabdills del partit popular retingueren el lament de fons que quedà preservat en els discursos de Ciceró, defensor acèrrim del senat contra les pretensions dels generals. Així, a sobre del sentit moral dels grecs, s'imposà la sentència respecte d'un poder alhora diví i condemnat que subsisteix amb «noblesa» Tàcit, de forma xafardera Titus Livi i de manera escandalosa i marrana Suetoni. No es pot minimitzar l'impacte d'aquestes obres: quan foren descoberts els crims sàdics i pedòfils del company de Joana d'Arc, el mariscal Gilles de Retz (1405?-1440), a França, ell va explicar al tribunal que totes les idees dolentes li van venir en llegir els assassinats escabrosos narrats per Suetoni.

Així, la paradoxa: *el declivi dels romans resultà sempre coincident amb el màxim poder de l'imperi*. Aquesta contradicció de fons facilità molt la tasca retrospectiva de la tradició cristiana, una vegada oficialitzada al segle v EC. Quina lliçó podia extreure'n Balaguer?

La influència neoclàssica i el romanticisme en Balaguer

Per a començar, cal entendre que Balaguer encara es va formar en una cultura neoclàssica, que dominà al llarg dels anys de la «Restauració» a Europa després de 1815 i fins als anys trenta. Sols cal recordar la importància absoluta d'escultors com l'italià Antonio Canova (1757-1822) o el danès Albert Bertel Thorvaldsen (1770-1844), i com fou imitat el seu estil a Barcelona per l'escultor mataroní Damia Campeny, 1771-1855). Existeix un considerable debat sobre el «romanticisme» —o potser millor dit, *els* romanticismes, en plural— respecte de quan, on i com. Però cal recordar que Johann Joachim Winckelmann (1717-1768) fou mort —probablement— en un encontre homosexual de *rough trade* a Trieste i que el culte del nord, sobretot a Alemanya, per la tradició «grega» es va concen-

trar en Nàpols, que restà un focus d'un turisme sexual per a homes a la recerca d'efebes fins ben entrat el segle xx. La «sortida de l'armari» del romanticisme, doncs, ja havia començat abans per a «la classe creativa», segons l'expressió de l'actual sociòleg urbà Richard Florida.

No és solament que els patrons de la creativitat encara van romandre «clàssics», com en la música sota l'ègida de Beethoven. El fet és que el gust teatral va restar sotmès als criteris de la norma aristotèlica, i no es va redescobrir en Shakespeare (o en Calderón de la Barca) fins als anys vint del vuit-cents. Concretament a Espanya, la ruptura de les regles respecte al temps-espai escènic es van mantenir fins a la temporada 1835-1836, quan la successió d'obres a les taules de Madrid fixaren el patró del nou teatre romàntic, des de *Don Alvaro o la fuerza del sino* del duc de Rivas (Ángel Saavedra, 1791-1865) fins a *El Trovador* d'Antonio García Gutiérrez (1813-1884), tal com demostrà la temporada següent, el 1837, *Los amantes de Teruel* de Juan Eugenio de Hartzenbusch (1806-1880). Totes eren tragèdies de profunda negror i de temàtica historicista i vagament medieval, criteri que va imposar-se existosament. El gust que les noves tendències a l'òpera italiana, específicament Verdi, amb els seus llibretistes, van descobrir en García Gutiérrez, una expressió moderna que va ser portada fins a graus que avui semblen incomprensibles. Cal recordar que Balaguer ja tenia edat espavilada el 1835 i que estrenà la seva primera obra el 1838. També es pot emfatitzar que Balaguer arriba a la història a través del teatre i, per tant, sempre retindrà una perspectiva escenificadora, d'actors tràgics davant d'un públic espectant, com a mitjà per a la comprensió de la història. Com denota la seva dèria pels monestirs en ruïnes, un bon decorat pròxim a la noció de la *caiguda* de les formes polítiques bàsiques resta com a tret de fons —mai millor dit. De la seva prosa, la seva poesia i la seva obra d'història restà, emboirada de nostàlgia per un passat perdut, enfonsat, de pedres tombades, i de dominis d'antany avui desapareguts. Això podia ser positiu, com amb la Co-

rona d'Aragó i Catalunya, i negatiu, pel principat musulmà granadí derrotat pels Reis Catòlics.

Més encara, la «revolució» en el teatre va coincidir, més o menys, amb la transformació política, la mort de Ferran VII i de l'absolutisme, la revolta de La Granja i l'aixecament català i crema de convents, sobre un rerefons de guerra civil arreu, i sobretot a Catalunya, que marcà amb ferro candent la juvenil imaginació de Balaguer l'any tan decisiu de 1835.

Així, Balaguer mai no mostrà interès per la comèdia, els personatges baixos fent grolleries i provocant el riure dels seus iguals. La seva visió tràgica va deriver-se de la Història clàssica i no del teatre. No s'inspirà en els hel·lens antics. No hi ha ressò d'Heròdot com a explorador del món del seu temps. Al contrari, l'esperit grec era romanitzat: en Balaguer, s'hi troba el Plutarc de *Les Vides*, exemplars i paral·leles, amb una visió existencial pròpia del segle molt distant de la tradició d'Atenes o d'altres ciutats estat del segle iv aEC. Tampoc no li agradà la veu del protagonista de la història immediata narrativa, ja que, fos Tucídides, Xenofont, o Juli Cèsar, era la justificació del general qui explica la seva campanya. És aquesta una tradició viva que arriba al present. En canvi, els grecs i llatins evitaven la narració del polític, probablement perquè la política és en la pràctica molt avorrida: l'expressió màxima fou, en clau de retòrica, els discursos de Ciceró contra Catilina, derivats de les *Felípiques* de Demòstenes, i la versió ulterior de la conspiració catiliniana que oferí Sal·lust.

Però la tragèdia política llatina, on es barreja política i milícia, foren les guerres civils —en poesia pel cordovès Lucà o en prosa per Sal·lust— que comportaren la lluita de Cèsar contra Pompeu el Gran i Lúcul·le, i després la pugna d'Octavià, rebatejat August, contra Marc Antoni i la fabulosa figura de la reina egípcia ptolemaica Cleopatra VII. La confrontació de les guerres civils romanes és en resum el col·lapse de la República senatorial oligàrquica i un militarisme basat en un partit del poble, capaç d'imposar una dictadura

militar o imperi (*imperium, imperator*) que domina l'ens «representatiu». És aquest el tema clau de Titus Livi o de Tàcit, dels autors de «l'Edat de Plata». Amb un caràcter més escandalós, hi hauria Suetoni. Més endavant, Cassi Dió repassa la mateixa temàtica, amb una visió més panoràmica.

Així, tot el Renaixament es va fonamentar en la tensió entre institució legal i poder omnímoda. La temàtica és present en Maquiavel, per exemple, o al Shakespeare de *Juli Cèsar* i *Marc Antoni i Cleopatra*, que foren models conscients de tragèdia per a Balaguer. El fascina el *Juli Cèsar* shakespearia i l'intentà emular tal qual, gairebé fins al final de la seva vida.

Contràriament al que diuen els tòpics, doncs, la clau no fou mai «la caiguda de l'imperi Romà», que de fet no va acabar de caure mai. Fou el brillantíssim il·lustrat anglès Edward Gibbon (1737-1794), que intentà narrar *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, que es publicà entre 1776 i 1788, que arribà fins que la caiguda de Constantinoble el 1453. En certa mesura fou una reflexió que responia als assaigs de «les Llums» com ara *Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains*, obra de 1734, del famós baró de Montesquieu.

El tema clau fou, per tant, *la caiguda de la República romana*. Era un fet que podia interpretar-se de moltes maneres: la mort de la ciutat estat, la fi de l'oligarquia, el perill de la tirania de la plebs, el preu de l'intervencionisme militar, entre altres temes. En resum, la qüestió era com es corrompien les institucions alhora des de dintre i des de fora. No cal dir, que constituïa una lliçó central per a tothom, però que sembla en especial pertinent per a aquells als quals les revolucions del segle XVIII —anglesa i nord-americana, holandesa, francesa— van viure l'enfonsament dels sistemes aristocràtics del set-cents i l'arribada dels advocats i militars que apartaren els grans títols i els hàbils eclesiàstics. Vist ja en ple sentit vuitcentista, era una mirada «liberal» a una diguem-ne «revolució burgesa».

Les fonts llatines eren de fàcil accés en traducció, en el cas que el petit Víctor hagués estat un mal alumne. En tot cas, és evident que Balaguer va saber tirar de les històries de l'antiguitat llatina, romana, per situar millor la seva lectura de les cròniques catalanes.

La pressió francesa vers la Renaixença catalana

La paradoxa de fons amb la Renaixença catalana fou el grau en el qual el seu desenvolupament estigué anticipat pel desenvolupament de la catalanística francesa i pel despertar rossellonès. La narració habitual —i sobretot des de Barcelona— centra l'empremta des de la capital catalana, accepta de manera implícita la data de començament d'una recuperació als anys trenta (tot rebaixant el caràcter simbòlic d'Aribau i de la seva emblemàtica «Oda a la pàtria» de 1833). A partir d'aquesta fase, s'insisteix en una llarga acumulació d'antecedents i casos exemplars en els quals algú va fer servir el català com a mitjà d'expressió, com més enre millor, un esforç en què destacà durant molts anys el malaguanyat historiador Pere Anguera.

Atès el pes de l'esforç barcelonocèntic, així com la seva clara dimensió política de la segona meitat del vuit-cents, els escassos estudiosos que han tocat l'*essor catalane à France* s'han rendit davant l'evidència del protagonisme de la Catalunya estricta. En realitat, com ha demostrat l'historiadora Francesca Zantesdeschi, la dinàmica «occitana» (concepte unitari per al·ludir les parles del *Midi*, inventat pel rossellonès Francesc Jaume —o François— Jaubert de Passà, 1785-1856), però també àdhuc la iniciativa rossellonesa va anticipar amb força la dinàmica barcelonina, tot i que aquesta eventualment els deixa enre.

La paradoxa fou que el missatge, molt pioner, va arribar al port i centre industrial al davant de *la Catalogne espagnole* en format francès. Cal contrastar entre la comparativa pobresa del que a Barcelona

es feia aleshores i l'obra cabdal del rossellonès Francesc —o François Romain— Camboliu (1820-1869): el seu *Essai sur l'histoire de la littérature catalane*, aparegut a Montpeller el 1857, amb una segona edició ampliada —ja parisenca— de 1858. Però Camboliu ni arribà mai al vuit-cents a la «capital catalana» ni fou traduït al català com una curiositat històrica en 1911, mig segle més tard. *El fet és que l'èxit posterior de la Renaixença catalana va amagar els inicis al cantó francès i no espanyol dels Pirineus.*

Dit d'una altra manera, l'impuls del nord arribà exclusivament en versió francesa. Així van ser rebutjades no sols les iniciatives sorgides a la Universitat de Montpeller, la *Société des Langues Romaines* que codificà l'enfoc envers la romanística literària, sinó les energies desfermades pel naixent occitanisme i per la curiositat exercida al Rosselló amb lideratge d'eclesiàstics. Per tant, les lliçons de l'impuls de recuperació del passat francès que va seguir la destrucció i el vandalisme iconoclàstic dels anys revolucionaris, la voluntat estatal de reordenar i sistematitzar les restes del passat *çi-devant*, que havia estat rebutjat com a part de l'herència «feudal» dels «capets», ara, de Napoleó endavant, pero sobretot —lògicament— per la Restauració borbònica començada en 1814-1815, va ser revaloritzat com a «patrimoni nacional». Els *patois*, els «dialectes» del temps llunyà que mantenien vius els pagesos, foren part d'aitals regnes i patrimoni, que foren recollits amb cura i presentat, quan eren pedres, en nous museus (antics monesteris com Cluny a París) o traduïts a la llengua universal més actual, que era naturalment el francès.

El resultat a Barcelona fou múltiple, i força contradictori. La dinàmica francesa condicionà tot Espanya, de manera que mantenia viu tres invasions en trenta anys (1793, 1808, 1823) i dos ocupacions. Cal recordar que els atacs francesos foren de pura rapinya: l'única gran victòria de l'exèrcit espanyol fou la batalla de Bailèn el 1808 (sempre elogiada per Balaguer), en la qual el general Castaños va derrotar el general Dupont, heroi de la batalla d'Austerlitz el 1805, no per major

talent en l'art de la guerra, sinó pel fet que la soldadesca francesa anava tan carregada de motxilla de béns saquejats que preferiren oblidar les cantimplores i es trobaren confrontats en un camp cordovès al juliol, sota un sol de justícia, i capitularen, desfets per la set. En contraposició, el pes de la postguerra, les inacabables memòries publicades als anys vint per militars retirats sobre *La Guerre d'Espagne* o *The Peninsular Campaign*, van servir per fer tot Europa conscient de la riquesa cultural medieval del Renaixement, i al Barroc a les Espanyes i a Portugal. Una prova: el gust vuitcentista —clarament no el nostre— va admirar Bartolomé Esteban Murillo com el perfecte artista dels sentiments, però l'obra del pintor sevillà del segle XVII fou coneguda gràcies al pillatge napoleònic. El mariscal Soult, l'«amo» francès d'Andalusia, va vendre la seva «col·lecció» al tsar Alexandre I de Rússia i formà una base de la pinacoteca de l'Hermitage de Sant Petersburg.

Tot allò «espanyol» (inclòs tot el que era català), doncs, va estar de moda, a través de França. Això va condicionar considerablement la producció literària a Madrid o a València, ja que els tòpics del tipisme foraster va ser necessàriament convertit en autoliteratura, en costumisme o visió des de dins d'allò que fascinava a fora. A Catalunya, com ha assenyalat amb encert l'historiador Josep Maria Fradera, aquesta reflexió sobre la mirada aliena i la pròpia va estimular estudiosos com Manuel Milà i Fontanals (1818-1884). Aquests —com indicà Fradera— ho van fer *en castellà*. Per què? Entre altres raons *perquè copiaven el que es feia a França*. Si Prosper Mérimée (1803-1870) fou alhora líder de la recuperació patrimonial i hispanista persistent (capaç d'escriure un relat sobre el pes demoníac o fantasmal del passat clàssic a la «muntanya» catalana), tal patró era un pes no sols intel·lectual, sinó polític (fou conseller antic de la mare espanyola de la futura emperadriu Eugènia, així com tutor de la nena).

Tal pressió cultural i política francesa determinà *tot* —literalment tot— el que arribà a la península Ibèrica o almenys als mercats culturals espanyols, ja que la traducció francesa fou la finestra hispà-

nica al món durant el vuit-cents. Ningú a Espanya —amb molt, molt comptades excepcions— va llegir Walter Scott en anglès; el van consumir en la versió francesa, i, aquesta, es traduí d'aquella manera, en el millor «sistema no t'hi fixis». De jove, Balaguer, que no dominava l'anglès però sí el francès, va gosar «traduir» Scott. Per aquesta raó, tan sovint les obres de totes les literatures mundials —el que s'escriví en alemany, més endavant en rus, posem per cas— sortiren en *versió* en castellà. Terme revelador, el «versionar» cobria discretament la reelaboració d'una adaptació prèvia. I cal afegir les dèries del mercat hispànic, sempre procliu a peculiars retocs sovint per raó religiosa. Cal prendre atenció a les «versions» espanyoles: en elles, per posar un cas notori, en la tan publicada novel·la *Robinson Crusoe* (1713) de l'anglès Daniel Defoe (1660-1731), el personatge de l'esclau excaníbal de l'heroi no es diu *Friday* (Divendres) perquè el dogma papista dictà que tot ésser humà té ànima i no pot tenir nom de gos, de cosa. Solució? Passà —amb un mer saltet de dos dies— a dir-se Domingo, nom de sant i millor, espanyol.

El repertori de fonts de la historiografia catalana del vuit-cents

El medievalista actual Stefano Cingolani ha insistit nombroses vegades en la diferència entre la redacció d'història feta segons les cròniques i la fonamentada en la documentació d'arxiu. Ha estat una distinció essencial en el desenvolupament de la historiografia catalana. La tradició de les cròniques, doncs, no és sols les anomenades «quatre grans cròniques», sinó tot un bagatge que arrossega fonts clàssiques de l'antiguitat, les cròniques castellanues medievals i tot el pes de Renaixement i el Barroc, fins al segle XVIII.

A despit de les abundants pèrdues de les fonts clàssiques, els seus patrons s'imposaven tan aviat com entraren de nou en circulació,

sovint de la mateixa manera i a la mateixa data que passà amb el saber matemàtic, geogràfic, astronòmic o físic: és a dir, en re-traducció de la versió àrab i a través de la transmissió de la Còrdova islàmica —fragmentada a partir de 1009— a la traducció llatina auspiciada per Alfons X, dit «El Savi», rei de Castella entre 1252 i 1284. Així, des del segle XIII, la *Grande e general estoria*, junt amb l'*Estoria de España*, van servir per a recapitular. Un exemple l'ofereix *Los claros varones de Castilla* (1486) d'Hernando de Pulgar (1436?-1492?) en la seva intenció d'imitar les vides paral·leles de Plutarc.

Tal duplicitat de fonts, dels «clàssics» antics i de les cròniques medievals —dels «francs» occidentals i dels «romans» de Bizanci— va portar a revisar l'anomenat «Renaixement», per etapes i a partir dels segles XII-XIII. Arribat el segle XV, es formulen els «debats dels antics i els moderns»: qui ho feia millor? Els grans cronistes tardomedievals —posem per exemple, Jean Froissart i la guerra dels Cent Anys— ja narren fets de manera contemporània amb una claredat que resulta comparable als modèlics autors de l'antiguitat.

Ara bé, en el cas de la Corona d'Aragó, *no es pot emfatitzar prou el grau en el qual les grans cròniques dels segles XIII i XIV determinaven la veu literària del català*. El pes de la literatura inicial catalana és històrica i al mateix temps testimonial. La *Crònica de Jaume I o Llibre dels fets*, la *Crònica de Bernat Desclot*, la *Crònica de Ramon Muntaner*, i la *Crònica de Pere el Cerimoniós*, totes plegades sumen un material de gran pes retrospectiu, intens i personalitzat, que remarquen temes que fascinaren el sentit romàntic de Balaguer, tant per fer front a la pressió francesa (com la de Bernat Desclot) com pel relat de rastre imperial (Muntaner), o per la sensació de la veu reial de figures com El Conqueridor o Pere III. Cal afegir altres cròniques menors, fora del cànon, que ajuden a sostenir tot el pes d'un «passat gloriós» vivament relatat en una llengua encara viva.

Alhora, però, l'obra històrica interactuava amb una novel·lística que lentament s'allunyà de l'èpica, els romanços trobats, i la poesia

per establir-se en gèneres de prosa —la novel·la de cavallers, la «bizantina», la pastoral— que encara es llegeixen al llarg del segle XVI i fins al XVII (si no hagués estat així, el *Quixot* aparegut el 1605 no hauria fet gràcia). També, per la seva pròpia natura moralitzant, ho feia amb el teatre.

Però, al mateix segle XVI, Las Crónicas de Indias castellanes —i portugueses (junt amb l'èpica de Camões)— van escombrar els temes de *caballeros andantes* o cavallers errants que anaven pels regnes «llatins» o de croats, del Mediterrani oriental. Les meravelles d'*Amadis de Gaula* en castellà, imprès el 1508, o, en català, del *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell, publicat el 1490, foren superades per les sorpreses increïbles d'un «Món Nou», amb imperis fabulosos, dracs i princeses fins aleshores inimaginables. Dit senzillament, la prosa indiana va tancar l'imaginari mediterrani, en obrir-se al món atlàntic. *El cost cultural per a l'espai lingüístic català fou en la pràctica de vastador.*

El predomini cultural castellà dels segles XVI i XVII a Itàlia va significar una rapidíssima difusió europea de les novetats narratives castellanes, anomenades «espanyoles» al continent i a les Illes Britàniques. L'impacte de la novel·la picaresca serveix com a mostra, pel seu paper de definitori tant en la literatura en alemany al segle XVII (Hans Jakob Cristoffel Grimmelhausen) o, més tard, en anglès, al XVIII (Henry Fielding, Tobias Smollet). Era perceptible el pes de la iniciativa hispànica en el conjunt europeu.

A resultes de tal presència, la Corona dels Habsburg espanyols aviat va mostrar la necessitat de teoritzar el fet imperial i donar regles a la guerra, en un esforç racionalitzador visible en l'anomenada «Escola de Salamanca» i els successors com el dominic Francisco de Victoria (1492-1546) i el jesuïta Francisco Suárez (1548-1617). Igual que Felip II va considerar que era imprescindible establir una capital central d'imperi (deixem de banda que probablement va triar malament ja que Lisboa hauria estat potser un focus més encertat), el

mateix «rei prudent» sembla que va considerar que calia establir una història coherent de les seves grans corones abans de 1580: Castella, Aragó i les Índies.

Atiat pel rei Felip, un dels seus secretaris, Jerónimo de Zurita (1512-1580), nat i mort a Saragossa, va confegir un nou estil de crònica, *Anales de la Corona de Aragón*, publicada en parts entre 1562 i 1579, però modernitzada metodològicament al màxim nivell de la seva època. Zurita —o «Çurita», com apareix a la portada de 1610, en castellà prenormatiu— va buidar els arxius (alguns l'acusen de fer-ho literalment, en emportar-se escrits i fulls). Amb tot, va realitzar una coherent explicació dinàstica, fonamentada en el nou sistema imperant, que explicava l'evolució de la Corona d'Aragó i les seves parts components, sobretot Catalunya, dins la perspectiva de l'estructura del poder d'una monarquia composta tal com s'entenia al segle XVI. L'obra va acompanyar conseqüències posteriors a la seva publicació, ja que el rei, mort Zurita i cap a l'últim tram del seu regnat, als anys 1590-1592, va enfrontar-se directament amb el furs i amb la figura del Justícia d'Aragó, tot pel tèrbol assumpte del seu secretari confidencial Antonio Pérez.

A mateix temps que fou encomanada a Zurita la tasca dels *Anales*, un altre, el sorià Francisco López de Gomara, un eclesiàstic, va assumir la responsabilitat de narrar la conquesta americana i el conjunt dels fets d'Índies de manera oficiosa. Ja que sembla que va tractar Hernán Cortés al final de la seva vida, López de Gomara es centrà molt especialment en la Nova Espanya, o Mèxic. Redactà una *Historia general de las Indias*, que es comença a publicar el 1562, i va seguir amb una segona part, o *Historia de la conquista de México*. Durant molt de temps (ja que no circulà la *Historia verdadera* de Bernal Díaz del Castillo, que fou una irada rèplica), López de Gomara fou una font indiscutible, que influencià altres cronistes, com l'Inca Garcilaso de la Vega, i els seus *Comentarios Reales de los Incas*, publicat a Lisboa el 1609. Mitjançant l'extensa obra de López de Gomara es podien

percebre les arrels de la monarquia global que Felip II havia realitzat amb l'herència de la pretensió del seu pare, Carles V, a ser emperador universal, capaç de desafiar el Papat de Roma.

Finalment, la gran síntesi fou la *Historia general de España* del jesuïta Juan de Mariana (1536-1624). Fou una figura internacionalment controvertida, ja que el seu text, *De Rege et regis institutione* de 1599, amb una famosa apel·lació a la violència contra els tirans, amenaça portada a terme (segons l'opinió dels contemporanis del nord protestant) amb l'atemptat mortal el 1584 contra el líder de la rebel·lió als Països Baixos, Guillem d'Orange, o contra l'exprotestant rei de França Enric IV el 1610, quan Felip II feia molts anys que era mort i regnava el ximplet del seu fill Felip III. Mariana va produir un resum i compendi alhora, de forma magistral, primer en llatí i després en castellà, perquè funcionés com el text definitori tant a l'interior dels regnes hispànics com a l'estranger. Cal entendre que, en efecte, fins a l'aparició el 1850 del primer volum de la monumental *Historia general de España* del palentí Modesto Lafuente (1806-1866) i fins al tom 33 (aparegut el 1866), la visió de Mariana fou *la* Historia Española, editada i reeditada amb actualitzacions dels autors més variats.

De forma implícita, Mariana va recollir la pretensió —«imperial»— castellana, la idea que un predomini de Castellà era una persistència del passat romà tal com ho van assumir els visigots. Ja Alfons VI de Lleó al segle XI va assumir la pretensió gòtica. Dos segles més tard, Alfons X —qui aspirà activament a la corona del Sacre Imperi Romà— va pretendre establir la cronificació d'Hispania vinculada a la del món conegut. Les cròniques reials catalanes, pel contrari, reforçaven la identificació entre la Casa de Barcelona i els lectors, per exemple del patriciat urbà, al Comtat Gran.

Davant l'obra oficialment consagrada de Mariana, de Zurita, i àdhuc de López de Gomara, les rebel·lions i guerres generaren molta contestació diguem-ne informal, ja que el segle XVII va iniciar una explosió pamfletària que marcà la tradició acumulativa catalana. La

contesa dita «dels Segadors» va facilitar una lluita de pasquins i libels entre portaveus catalans legitimadors dels greuges i polemistes castellans o dinàstics, pro Àustria, amb plomes tan agressives com la del gran poeta castellà Francisco de Quevedo (1580-1645). La massa dels arguments catalans s'apilava en opuscles, oblidats i deixats de banda amb el cansament que provocà la presència dels «gavatxos» i la solució, costosa per catalans i castellans, de la Pau dels Pirineus el 1659 amb la pèrdua del Rosselló (el Vallespir i part de la Cerdanya). Però cròniques noves sorgiren de la dinàmica de fons, com les reflexions de Narcís Feliu de la Peña (1640-1712), tant al seu *Fènix de Catalunya* de 1685, com als seus *Anales*, publicats en tres toms el 1709. L'experiència de dues ruptures polítiques successives, amb els rols dinàstics invertits entre els Àustria i els Borbó, va produir molta literatura, gran part de la qual, en manuscrit o a l'exili, ha arribat tardanament, de manera que Balaguer no la va poder aprofitar. Tanmateix, cal indicar la terminologia heretada de la tradició insurreccional i constitucional catalana dels segles XVII i principis del XVIII —amb termes com «la terra»— que era més aviat confusa, tal com han assenyalat historiadors com Xavier Torras o Joan Lluís Marfany. En qualsevol cas, no servia per a construir una explicació conceptual en els nous termes nacionals del vuit-cents sense una adaptació bastant extensa d'idees i terminologia.

Autors setcentistes notables, com Antoni de Capmany (1742-1813), gran defensor de les excel·lències del castellà i de l'amenaça dels francesos, és valorat per la seva obra *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, en quatre volums entre 1779 i 1792, o, més vell, el valencià Gregori Mayans (1699-1781), igualment partidari d'*Orígenes de la lengua española* (1737), o fins i tot el jesuïta exiliat Juan Francisco Masdeu (1744-1817), amb la seva incompleta *Historia crítica de España y de su cultura* —originalment en italià i que sols arribà al segle XI (1783-1805)— van fer de pont entre la documentació passada i la situació

d'Espanya i de Catalunya després de la destrucció de la invasió i ocupació napoleònica.

El romanticisme no va inventar la *categoria* de la *Història Nacional*. Sí que la va consagrar i preparar per a la transformació educativa que marcà els segles XIX i XX. La nova historiografia va aportar percepcions metodològiques innovadores, teoritzades sobretot a la segona meitat del vuit-cents però establertes amb una pauta sòlida documentalista des de principis del segle XIX, sobre pràctiques i models propis de la Il·lustració.

El que el romanticisme sí que va establir fou el *criteri* de la *Història Nacional*. No és que no hi hagués amb anterioritat història narrativa d'un país. Com ara veurem hi va haver des del segle XVI amb solidesa i amb el XVIII amb sofisticació. Però no tenia el mateix sentit que el que vingué al vuit-cents ja que els esforços «renaixentistes», «barrocs» o «il·lustrats» eren orientats cap a lectors en una societat massivament analfabeta. La producció del segle XIX ja s'enfoca cap a la formació d'estudiants, fins i tot, de la canalla. A la primera meitat del segle, la producció d'història era encara de transició entre els patrons heretats de les grans ètapes prèvies i una societat «nova» abocada, segons el tòpic de l'època vers «el progrés». Així, la disciplina de la Història va definir-se a la segona meitat del vuit-cents, amb crítica historiogràfica que apuntava a la qualitat de les fonts i cada vegada menys a la fluïdesa de la prosa. Lentament, la història va deixar de ser un camp de la literatura per a convertir-se en tres àmbits netament diferenciats: recerca erudita i filosofia de la història com a àrees pels especialistes; divulgació lleugera i novel·la per al creixent mercat de lectors; i manuals d'història, cada vegada orientats a una demanda educativa que lentament l'expandia a partir de la legalització de l'obligació d'escolarització bàsica fou assumida pels principals estats europeus tot començant per Prússia. El futur prometia més lectors i exigia, en clau nacional, més esforç de definició ciutadana.

El documentalisme davant l'emoció de fer reviure el passat

En l'àmbit de la historiografia, el científicisme es manifesta en la documentació, i el màxim mèrit professional es troba en l'ús de fonts desconegudes o inaccessibles fins que l'historiador hi accedeix i les revela. Tal valoració de la tasca històrica, però, no necessàriament coincideix amb l'opinió dels lectors, en especial, el gruix, que naturalment no són de la professió i que expressen en el millor dels casos una sana curiositat per aprendre sobre un passat determinat, però no volen ser avorrits amb detalls ni complexitats que fan el llegir feixuc. La contradicció metodològica entre l'historiador documentalista i l'historiador com a literat va sorgir precisament a l'època del romanticisme, a la primera meitat del segle XIX.

De la tradició s'hereta la situació de la Història entre les Arts: Clio, la musa pertinent, es trobà ja entre les deïtats hel·lèniques que resumien la creativitat. La Il·lustració va iniciar un canvi de percepció, en la mesura que —com remarca, per exemple, el baró de Montesquieu— la geografia, la terra i el clima condicionaven les actituds i els comportaments de les persones. Precisament, el debat sobre el caràcter de les Amèriques, sobretot els enfrontaments al voltant de l'*abbé* Guillaume-Thomas Raynal (1713-1796) i els seus plantejaments sovint exagerats o absurds sobre les Amèriques apassionaren l'època de «les Llums» en valorar el pes moral de la conquesta espanyola de Mèxic i del Perú.

El documentalisme lògicament es va nodrir de l'increment de «científicisme» que va impactar la societat urbana catalana a mitjan segle XIX. Com era natural aleshores, atès que el tercer idioma de tot català culte era el francès, arribà —com tantes altres coses— no tant de Montpeller o Perpinyà— com directament de París. El 1862, a Barcelona, una revista tipus *magazine* com *La Abeja* podia divulgar el lamarckisme, *le dernier cri* a despit del despertar de l'obra de Dar-

win el 1859. Els enginyers formaren una part de les professions liberals influents des dels temps de la postguerra sota Ferran VII, a partir de 1814. Els col·legis professionals, des dels metges fins a l'acadèmia d'Art, marcaven els estàndards davant dels quals calia definir-se. Aviat, i sens dubte a mitjan vuit-cents, els més avançats podien llegir Auguste Comte (1798-1857) i la pràctica del «positivisme» (*El Cours de philosophie positive* es publicà en sis volums entre 1832 i 1842) o els seguidors «cientificistes» del comte de Saint-Simon (1760-1825).

La divergència relativa entre documentalisme i intensitat narrativa aviat es formula en termes d'ideals que reflectien actituds de mercat literari, i que romanen encara vius. Els documentalistes argumentaven que ells representaven l'esforç per assolir la màxima precisió de la dada. Una informació contrastada amb fonts tan originals com fos possible donava garanties que el que s'explicava era exacte. Ara bé, un documentalisme extrem podia convertir-se en una seqüència àrida de detalls, molts d'ells aïllats, i era, per tant, poc atractiu per a tots els que no fossin especialistes gaire erudits en la matèria. El documentalisme, si bé podia indicar la seva superioritat «científica», era pesat i mort. Al contrari, la defensa dels narradors es situava en un altre terreny. No es qüestionava la importància de la recerca de fonts, ni el seu caràcter deontològic pels historiadors. Però afegien que la intensitat narrativa aproximava el lector a sentir, a «viure» l'època i, per tant, a comunicar «l'essència» històrica per sobre dels límits de temps i espai.

En el context dels anys trenta i quaranta del segle XIX els dos posicionaments quedaren molt clarament retratats en dues figures de primer rang, personatges historiogràfics que representaren dues societats enfrontades. El documentalista per excel·lència fou un alemany, Leopold Ranke (1795-1886), i el comunicador més famós fou un francès, Jules Michelet (1798-1874).

Ranke, un saxó d'extracció no gaire distingida, va saber convertir-se en la veu historicoacadèmica dels Hohenzollern, la dinastia

prussiana, en la seva lluita per l'hegemonia a les Alemanyes. La seva narració de la trajectòria dinàstica dels Hohenzollern li aconseguiren la reputació de prussià honorari i un «von» nobiliari com a premi. Davant el discurs més abstracte del positivisme francès, Ranke, a les seves obres més importants, dedicades a la diplomàcia del segle XVI, va endinsar-se als arxius de la desapareguda República de Venècia i va trobar una mina d'informació que va saber comprimir i presentar de manera sintètica. Les seves tesis restaren, en primer lloc, la voluntat de relatar «les coses com foren» (*wie es eigentlich gewesen ist*) i, dins de la matèria, la rellevància comparativa de la política exterior a la interior. Dit d'una altra manera, les potències eren el que oferien cara a llurs rivals, i tal lluita per la supervivència política (per dir-ho en llenguatge dels anys seixanta del vuit-cents) deixava un testimoni net als repertoris de papers oficials. Tot i així, Ranke va entendre des del principi que la història contemporània formava part de tot relat del passat. De fet la seva primera obra, la que li va donar el renom inicial fou sobre «la revolució sèrbia» dels primers vuit-cents.

Michelet presentà un estil radicalment divers. Fou d'esquerres, davant el conservadurisme nat de Ranke, fet que comportà una diferència de públic en plena lluita de liberals i reaccionaris, entre els cicles de revolucionaris dels anys 1820, 1830 i 1848. Com el seu contemporari liberal Adolphe Thiers (1797-1877), com altres escriptors francesos com Alphonse de Lamartine (1790-1869), Michelet va voler centrar-se en l'experiència èpica de la Gran Revolució francesa que dominà la seva vida. Dels historiadors francesos, fou el protestant políticament moderat François Guizot (1787-1874) qui —fins a cert punt com Ranke— va anar a cercar les arrels dels impulsos del vuit-cents al passat de la Reforma, les guerres de religió i, en el seu cas, la revolució anglesa del segle XVII. Michelet podia anar a l'edat mitjana, com ara el seu llibre potser més famós sobre les bruixes, però la seva passió era l'agitació social, el poble (un altre estudi seu)

al carrer i en armes. Aviat va aprendre a emocionar els estudiants que l'escoltaven i, per extensió, els lectors, que escrivia amb tanta fluïdesa i energia com dissertava. Eventualment, en una operació de divulgació de mercat que les males llengües atribuïren a la influència de la seva dona, va fer retrats verbals dels insectes, dels ocells, de la mar, o de la dona. Igual que Ranke, si calia, podia interessar-se pels Balcans, en el seu cas, els Vlachs i Moldans el 1848.

Els estereotips de Ranke i Michelet vingueren a caricaturitzar dos estils de fer història, en dues claus nacionals decisives a Europa, en estil germànic i prussià, o en abrandat emotivat franco-parisina, amb Michelet. No cal dir que aquesta polaritat es va traduir ràpidament a l'escenari català, en ser Barcelona un punt tan receptiu de tot el que la capital francesa recollia i adaptava de la resta del continent.

A la capital catalana, l'arxiver reial en temps de Ferran VII fou Don Pròsper de Bofarull i Mascaró (1777-1859). Gaudia del favor del rei i a tal efecte va realitzar la seva obra principal, dedicada a la genealogia dels reis de la Casa de Barcelona. Amb tot, no fou un adulator servil, sinó un professional sec, de gran temperament, el qual imposava prou respecte per a obligar el monarca a apagar el seu puro davant la paperassa antiga tota apilada amb risc d'incendi, anècdota molt admirada i repetida. Ara la seva obra més important fou la tasca d'ordenar els fons i començar la seva publicació. Així va promoure al seu nebot, Antoni de Bofarull i Brocà (1821-1892) com a ajudant i hereu de tasca i esforç, quan Don Pròsper finalment morí.

Antoni de Bofarull fou un personatge encara més variat i ric que el seu il·lustre antecessor. Va escriure un manifest ideològic i nostàlgic alhora: *Hazañas y recuerdos de los catalanes, ó, Colección de leyendas*, publicat el 1846. Va redactar la primera novel·la escrita en català, *L'orfeneta de Menargues o Catalunya agonitzant*, apareguda el 1862, obra historicista ambientada al segle xv, en el temps del Compromís de Casp. No cal dir, que al mateix temps que s'esforçà tant, també va procedir amb la feina d'arxiu que heretà.

Però Bofarull es trobà amb un potent rival, precisament Víctor Balaguer. Gairebé tan aviat com Balaguer va fer teatre històric, amb predilecció pels drames en tres actes: *Pedro el Catòlico, rey de Aragón* el 1842, *Roger de Flor, ó El manto del templario* el 1844. Si Bofarull va recollir versos en una antologia d'impacte titulada *Los trovadores nous*, de 1858, Balaguer va respondre amb una antologia alternativa, *Los trovadores modernos* el 1859. Si Bofarull va fer guies de passeig per als nous turistes ferrovians, igualment el superà Balaguer, que va fer el mateix. Més encara, Balaguer comptava amb una militància liberal influent, com ho demostra la publicació de *Bellezas de la historia de Cataluña. Lecciones pronunciadas en la Sociedad Filármónica*, publicat el 1853 amb el patrocini de l'Ajuntament de Barcelona. Així, Balaguer podia presumir d'haver superat la pauta establerta pel malaguanyat Pau Piferrer i Fàbregas (1818-1848) en els seus dos volums sobre Catalunya en *Recuerdos y bellezas de España* (1839), esforç completat per Francesc Pi i Margall (1824-1901). És més, Balaguer va donar un sentit ideològic directe als carrers del nou eixample de la ciutat comtal, amb el seu ric disseny, àmpliament explicat, als dos volums de *Las calles de Barcelona*, aparegut el 1865 i moltes vegades reeditat.

Bofarull, documentalista nat, va defensar la preeminència de l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona davant l'Arxiu General de València, i el seu cap, amb abrandades paraules:

Pregunto, pues:

¿Estará equivocado el sello del Archivo de la Corona de Aragon llevando los adjetivos Real y General, siendo asi que es grabado en tiempo de la dinastia Borbónica, es decir, no de cuando nombraban el archivero los catalanes, sino el Rey?

¿Se equivocaron el respetable Capmany y muchos otros escritores y archiveros, que al citar el Archivo de la Corona de Aragon le han dado constantemente el nombre de general?

¿Qué intentaría decir el sábio valenciano Diago, cuando, en el proemio de una de sus obras, dice que el Archivo Real de Barcelona era el

mejor de Europa?; A dónde acudieron, buscando una fuente comun histórica, el eminente Zurita y el respetable Abarca para hacer sus Anales generales de la Corona de Aragon, el dignismo compañero señor Quadrado, para aclarar la historia de Mallorca, todos los escritores que se han ocupado de la de Cataluña y los extranjeros Saint Priest y Amati para la del antiguo reino de Sicilia?» [Antonio de Bofarull i Miquel Velasco, *Cuestión de archivos o sea sobre la mayor ó menor propiedad del título que respectivamente llevan los dos generales é históricos de Barcelona y Valencia*, Valencia, Imprenta de *La Opinión*, 1864, pp. 19-20].

Aleshores, Balaguer va narrar la *Història de Catalunya y de la Corona de Aragón*, en cinc volums que sortiren a la llum entre 1860 i 1863. Poc més d'una dotzena d'anys després, Bofarull contestà, amb èmfasi als errors de Balaguer, amb la seva *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*, en nou toms detallats. I, en 1886-1887, en dos volums addicionals, afegí una *Historia crítica de la guerra de la Independencia en Cataluña, continuación de la Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña* per arribar més o menys fins al present.

Per a entendre millor tota aquesta batalla, cal afegir que el poeta més destacat, Joaquim Rubió i Ors (1818-1899), «Lo Gaiter del Llobregat» els anys 1839-1841, abans que Balaguer es presentés com «Lo Trovador de Montserrat» i Bofarull com «Lo Coblejador de Montcada», va guanyar unes oposicions el 1847 a la càtedra d'Història de la Universitat de Valladolid, i, en casar-se el 1854, va poder traslladar el càrrec a la Universitat de Barcelona. Com a catedràtic va escriure un manual, *Epítome-programa de historia universal*, publicat en tres volums el 1878 i una alligadora *Lecciones elementales de Historia de España para los alumnos de segunda enseñanza*, el 1885, ambdós manuals produïts per a guanyar un sobresou. Per les raons que fos, no li compensà fer una «Història de Catalunya».

Balaguer com a liberal i l'aparició del catalanisme

El que marcà el pensament interpretatiu de Balaguer, el que el fa especial, és la seva adhesió liberal. M'explico. A la primera meitat del vuit-cents, el liberalisme català era tòpic, almenys a les grans ciutats. Cal afegir, no cal dir, que era igual de visible la resistència antiliberal de la «muntanya» catalana i bona part de la «mitja-muntanya». La Primera Guerra Carlina durà un any més després de l'abraçada de Vergara, als Ports, a Morella, gràcies als ferotges guerrillers del cabdill carlí Ramon Cabrera (1806-1877). Aviat, però, a la meitat de segle, demòcrates, progressistes, republicans, tota mena d'opinió radical desbordà el liberalisme per l'esquerra. El peculiar context català permetia que aquestes noves esquerres es trobessin sobre el terreny de *la politique du pire* («com pitjor, millor!») amb les dretes extremes. Prova d'això fou l'aparició d'un personatge com Tomàs Bertran i Soler (1791-1859?). Però, de fet, tot l'episodi de la «Guerra dels Matiners» als anys 1846-1847 fou indicació de com el liberalisme cada vegada més s'anava quedant enrere, mentre l'atiaven —ara enemics estratègics, ara amics tàctics— les esquerres i les dretes. Al mig, el pes de l'Exèrcit i de la Guàrdia Nacional, que responien a la complexa personalitat d'una figura de lideratge irreplicable, com fou el general Prim: Don Joan Prim i Prats (1814-1870), marquès de Los Castillejos, comte de Reus i vescomte del Bruc, amb Grandesa d'Espanya, títols tots guanyats com a militar polític. I cal recordar que un dels més destacats amics catalans de Don Joan fou precisament Balaguer, fet que allunyà l'escriptor del seu antic medi en el pas dels anys cinquanta als seixanta.

El setembre de 1868, Prim liderà una molt àmplia coalició que aviat es va desfer. Un any més tard, els republicans ja incitaren aixecaments. El fet és que Prim pretenia fer una monarquia liberal genuïna, però sense ximpleries de Borbons. Era un projecte del qual els

sociòlegs i politòlegs anomenen *nation-building* o construcció nacional, espanyola, no cal dir. Mort, el seu hereu Sagasta i el soci Balaguer no tingueren un seguiment sòlid, com havia semblat en plena «Revolució de setembre». Hi havia altres liberalismes, però no de la mateixa línia, i, pitjor, l'aïllament de dretes i esquerres s'estabilitzà *contra* el liberalisme. L'aparició del «catalanisme», de la mà de Valentí Almirall als anys vuitanta, fou en realitat el consens d'una aliança de la dreta (inclosa almenys part de l'extrema dreta) i de l'esquerra (inclosa el radicalisme més radical, si s'accepta l'expressió).

Si s'entén això, es pot comprendre com el gran debat historiogràfic català dels últims cinquanta anys —del 1967 fins avui— és del tot erroni, pel fet d'estar intoxicat per la política actual. El «catalanisme» era «*single-issue politics*», una trobada o convergència de gent que discrepava sobre gairebé tot, però que podia estar d'acord en un sol tema. Així, tant la pregunta de si el «catalanisme» fou una manipulació d'elits conservadors, com la rèplica interrogant de si fou un fenomen netament popular mostren ser plantejaments parcials, ideològicament interessats. *El «catalanisme» fou ambdues coses alhora*. Justament per això funcionà i va sobreviure.

La paradoxa clau és que fou un liberal, polític professional, com Balaguer, qui dissenyà el discurs del passat de manera adequada per al nou discurs. L'encert de Balaguer fou doble, ja que creà una narració flexible i sintètica que va servir tant per a l'establiment d'una historiografia nacional o nacionalista catalanes, com per justificar el «catalanisme» i amagar el seu contradictori naixement, fruit d'un matrimoni inadmissible de la dreta salvatge, esquerpa i ultramontanament clericalista i l'esquerra violenta, insurreccional, indòmita i partidària d'una religió cívica del tot laica.

La síntesi que oferí Balaguer s'imposà. Per a frustració seva, Bofarull no figurà primer, i va haver d'empassar-se l'esquema balaguerià, tot i dissimular i remarcar errors de detall. Els historiadors posteriors, com ara Josep Coroleu (1839-1895), Salvador Sanpere i Miquel (1840-

1915), Antoni Aulestià i Pijoan (1849-1908), Josep Pella i Forgas (1852-1918), Antoni Rovira i Virgili (1882-1949), i fins a arribar a una censura amb Ferran Soldevila (1894-1871), tots van seguir l'esquema que proposà Balaguer, si bé sempre amb l'afirmació que la recerca documental constitueix la base de tota elaboració, però amb un deix a favor de la cronística i la paraula escrita.

En resum, Balaguer no cercava els antecedents remots tribals, entre ibers i celtas i mestissatges varis. Es reconeixia que hi havia gent al territori i prou. Tampoc es preocupà per si romans, cartaginesos o grecs fecundaven a segons qui: tot això encaixa millor amb les excavacions i especulacions racials fetes després de la mort de Balaguer el 1901. En tot cas, el seu disseny era prou flexible per a encaixar tals reflexions.

Per a Balaguer, tanmateix, l'origen col·lectiu era medieval, entre Guifré el Pelós i Peronella, que portà la corona aragonesa. Així quedà retratat el nucli ètnic fundacional a la muntanya, en connexió amb les restes de l'ambició carolíngia de les Corts trobaderesques de Tortosa i Provença a l'altra banda del Pirineu, tema clau de l'obra madura des del començament de la seva producció (Guifré el Pelós) de Balaguer (*Historia política y literaria de los trovadores*, de 1878-1879, o *Els Pirineus*, de 1893). Els orígens eren doncs europeus, de francs o carolingis, gent germànica assentada a la Gàl·lia en plena *Völkerwanderung*, amb tot el que tal afirmació implica. Però el pas clau fou a l'imperi d'ultramar, on va aparèixer el geni català, mig guerrer i mig comerciant, capaç d'establir punts de suport i penetració, siguin consulats o castells, al llarg de tota la Mediterrània. Per a Balaguer, doncs, l'imperi mostrava l'especial esperit de servei dels catalans, sotmesos de bon grat a llur casa regnant i al cap i casal en l'esforç expansiu. Així, implicava Balaguer, els catalans havien superat el pes de la corona de terra endins. No calia, per tant, negar els aragonesos com a diferents, sols eren una part de la càrrega històrica que el seny català i el sentit de la relació informal entre les parts i el tot que sempre l'ha configurat. En

altres paraules, la tasca que els castellans van assumir a fer Espanya des de la seva corona, al convertir el tro imperial de Lleó en Castella, ja l'havien anticipat els catalans en fer la Corona d'Aragó, sense tanta presumpció, però en una mateixa direcció. L'arribada dels Trastàmara a la Corona d'Aragó a manar catalans i l'entesa entre les dues branques de la mateixa dinastia van complir amb una funció constructiva, tal com es va mostrar amb els seus hereus Habsburg.

La lliçó de 1640 a 1659 i de 1705 a 1714 fou aclarida per la darrera contesa, a ulls de Balaguer, de 1808 a 1813 o, segons com, 1814. Entre els Àustria i els Borbó (Felip IV contra Lluís XIII; Lluís XIV), el sentit del deure dels catalans i el seu impuls rebel, pulsions contraposades a la seva ànima, era la lleialtat superior a la terra, que eren les muntanyes del Pirineu i la península Ibèrica. El seu origen fou franc, però el seu trajecte i destí eren netament hispànics. Evidentment, les successives revoltes catalanes afirmaven un sentiment d'identificació amb costums polítics i una suspicàcia davant de qualsevol capitalitat distant que dictés ordres i imposés voluntats alienes. Més encara, Balaguer no era un analista genial, portentós intèrpret. Reflectia en bon grau els tòpics i l'ambient que l'envoltaven.

Explicat així, l'argument balaguerià potser sobta a la sensibilitat actual, però tal sorpresa sols deriva de no captar quant de camí va sobreposar-se amb discursos ideològics posteriors, com capes de laca, a la superfície de l'argument original balaguerià.

Si ens fixem, per exemple, en el Valentí Almirall jove, el del Pacte de Tortosa de 1869, ell encara depèn del model primogènit d'escassos anys abans, expressat per Balaguer a la seva *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, de 1860-1863. L'Almirall dels anys vuitanta no sols ha viscut tot el col·lapse de l'obra de Prim, el fracàs de la Primera República el 1873 entre la reacció i la revolució, entre un Carles VII entronitzat a la Seu d'Urgell pel copríncep episcopal d'Andorra i el cantonalisme caòtic de Múrcia i de terres de la costa mediterrània baixa, sempre vista des d'una perspectiva barcelonina.

També Almirall ha pogut meditar la relectura que Bofarull havia fet, a la seva *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*, apareguda entre 1876 i 1878, i considerar que cal repensar-ho tot, liberalisme i antiliberalisme, per a arribar a un esquema diferent. Per sorpresa seva, Almirall es trobà que l'esquema, amb totes les seves contradiccions, ja caminava sol i que si ja no li feia falta el liberal Balaguer, tampoc era necessari el postfederal i «particularista» Almirall. Els «Sants innocents» (que és com Almirall menyspreava Àngel Guimerà i Pere Aldavert) es quedaren amb el model dels dos, de Balaguer amb la crítica implícita d'Almirall, i endavant, que ací no ha passat res. Com que la tradició catalanista ha estat reàcia a les preguntes, amb abundància de respostes, arriben al pujolisme de les dues dècades finals del segle xx i l'esclat postpujolista del segle XXI, molt teòric, ple d'obres no llegides, i amb un mapa cronològic de tota la vida convertit en full de ruta.

La interpretació Whig de la Història i Espanya

És ben dubtós que Espanya (Catalunya inclosa) visqués l'època de les Llums. No va tenir la fonamentació contestatària del protestantisme per a arribar a encendre gran foc, passat el rostit d'*alumbrados* i altres heretges que va celebrar Felip II el 1559, amb explícita presència règia. La Inquisició va fer tota mena d'esforços per a evitar contagis intel·lectuals i conseqüents danys espirituals durant més de dos segles. Sota Carles IV es va posar de moda dir-se «jansenista», però no queda clar que cap d'aquests sabés què volia dir, més enllà d'un cert regalisme antipapal. Sols cal recordar que el Pare Escoiquiz era considerat «jansenista» i fou el conseller àulic del príncep Ferran quan el Motí d'Aranjuez de març de 1808, el cop d'estat contra el privat universal i príncep de la Pau, Manuel Godoy, que portà el col·lapse de la monarquia davant Napoleó.

Però els catalans tenen quelcom de contagi protestant de la zona calenta de la reforma al *Midi*, veí «occità» o llemosí» de semblants llengües, no en termes teològics —excepte els d'esquerres, que són directament heretges a ulls catòlics— però sí en el seu comportament tradicional. L'autonomia individualista, l'ètica del treball barrejada amb una paorosa indisciplina política, el gust pel seny massa assenyat i la rauxa massa arrauxada, tot plegat han fet el que els catalanistes resumeixen amb cert cofoisme com «el fet diferencial». Com diuen els castellans, *Algo de eso hay*. Si no, no hi hauria tant de catalofòbia, i tan poca irritació amb els excessos verbals o violents dels «chicarrones del norte».

Tota aquesta reflexió confusa resulta tanmateix pertinent davant la configuració que va fer Balaguer i la seva herència política. La qüestió central és la crítica liberal al conjunt espanyol, i la base protestant d'aquesta. Els britànics —i més despistadament els estatunidencs— van parlar d'una *Whig interpretation of History*, que fou retratada amb agudesesa fa vuitanta anys, el 1931, per un historiador anglès conservador, Herbert Butterfield (1900-1979) i que, tot i molt discutit l'argument, aclareix en gran manera el panorama.

El terme *Whig* és un insult, un blasme en temps de la recuperada vida parlamentària dels reis Stuart a Londres. És com el mot *Tory*. Si anem al gra i passem de les etimologies complexes, sovint dubtoses, volia dir en el seu dia quelcom com «malparit de meuca presbiteriana», adreçat a qui s'havia identificat amb la causa de la preeminència del parlament davant el rei, mentre que l'equivalent però en clau de «bastard de meuca irlandesa» era per a indicar que els realistes eren uns bruts filocatòlics. Tan simpàtiques adscripcions recorden que els ànims no s'apaivaguen quan es surt d'una guerra civil i se'n va cap a una altra.

Regnant finalment, per certa casualitat, una dinastia germànica, la Casa de Hannover, curta de gambals i amb tendència a la bogeria, els termes ja esdevinguts simples indicadors, marcaren les tendències

britàniques del segle XVIII, amb predomini *Whig*. En el context anglès o escocès, doncs, «història *Whig*» vol dir un gust per justificar una visió del procés de l'evolució política britànica en la qual els fets porten amb certa naturalitat a un sistema de llibertats civils, govern representatiu i progressiva minva de les pretensions de la corona. Fou, sobretot, en el grau que va existir (encara és discutit) una manera liberal i protestant de rellegir des del segle XIX els antecedents dels dos segles anteriors. L'exponent exemplar seria Thomas B. Macaulay (1800-1859) i la seva *History of England*, subtitulada *From the accession of James II*, apareguda en múltiples volums el 1848. La resposta frontal seria d'un capellà catòlic, el Pare John Lingard (1771-1851), amb la seva *The History of England, From the First Invasion by the Romans to the Accession of Henry VIII*, en vuit volums, publicada el 1819: un to imparcial per a narrar una visió favorable a la minoria romana oprimida.

Si ens situem amb una perspectiva més àmplia i mirem el tema de la «*Whig History*», constitueix una visió crítica i aclaridora de com els països anglòfons van avaluar les potències catòliques, en especial França i Espanya, que foren els enemics decisius d'Anglaterra, en particular durant les èpoques de preponderància de les corones espanyola i després de la francesa. Aquí l'autor més entenedor seria Henry Thomas Buckle (1821-1862) amb el devastador primer volum (sobre Espanya) de la seva *History of Civilization in England*. Caldria afegir, també, nombrosos historiadors nord-americans. Alguns pròpiament narradors de la transcendència de les colònies britàniques cap a la seva independència en clau protestant, liberal i racial (és a dir, contraris tant a francesos com a espanyols i indis). El gran protagonista fou Francis Parkman (1823-1893) —destacadament bostonià— i les seves obres, més o menys englobades en el seu vast *France and England in North America*, en la pràctica, una pila de llibres escrits en 1851 i 1892.

Però hi ha una fascinació protestant —sobretot a Massachusetts— amb els afers hispànics. Podem assenyalar la *Història de la literatura*

espanyola de George Ticknor (1791-1871), o els múltiples treballs sobre la conquesta d'Amèrica i els regnats dels Trastàmara i dels Àustria de William H. Prescott (1796-1859). Alguns autors britànics, en especial el reverend escocès William Robertson (1721-1793), amb la seva biografia de Carles V, publicada el 1765, serveixen com a antecessors. Apuntem de passada que Robertson ja estava traduït al castellà en l'edició de 1839, o que l'obra de Ticknor fou traduïda al castellà i publicada en quatre volums en 1851-1857 i considerada la millor de la seva època, i que Prescott —amic de Ticknor, del qual féu la biografia— ja tenia la seva *Historia del reinado de Fernando y Isabel* traduït al castellà per l'aleshores rector de la Universitat de Madrid.

Ara cal canviar de perspectiva i de llengua. Cal passar a l'alemany i a la fase més forta de l'*Aufklärung* i alhora del naixement del primitiu romanticisme germànic (l'«*Sturm und Drang*»). Els autors dominants, els amics Friedrich Schiller i Johann Wolfgang von Goethe, van marcar els anys de la prerevolució francesa i la llunyana revolució nord-americana amb obres de fort contingut d'aparença antiespanyola. Goethe va escriure el drama *Egmont* (començat el 1775, publicat el 1788) sobre la traïdora injustícia de Felip II als Països Baixos i Schiller la peça devastadora de *Don Karlos, Infant von Spanien* (escrita entre 1783 i 1787), que va resumir en forma teatral les acusacions de desigs monstruosos contra el monarca espanyol, que posaren en circulació el seu exsecretari Antoni Pérez i el seu antic aliat i principal enemic, el rebel Guillem d'Orange, anomenat «el Taciturn» però que es mostrà loquaç quan fou temps de relatar culpes del «Prudent». En l'obra *Don Karlos*, Felip II apareix com l'encarnació de l'abús corrupte de poder, davant un fill, príncep liberal ple d'intencions sanes i milloradores.

Més que antiespanyola, era una campanya contra els Habsburg, que eren atacats a través d'una caricatura històrica, que resultà del tot convenient com a mitjà per a eludir la censura. Parlar d'Espanya, fins

i tot quan ho fa Beaumarchais en un context més lleuger, funcionava com a substitució i tothom entenia que l'objecte de denúncia o crítica eren més properes, en el cas de l'autor còmic francès, les formes aristocràtiques franceses. El discurs antiespanyol, doncs, serví de propòsit al context d'autors que escriuen a Alemanya, de deferir la dinastia austríaca, dominant a les institucions imperiales germàniques.

En la mesura que va pujar políticament el petit ducat de Saxe-Weimar, Goethe es va despenjar de la campanya, però Schiller es va dedicar amb ferocitat, per assenyalar la culpa i les ànsies de poder abusiú dels Habsburg a la creació de la llibertat suïssa (*Wilhelm Tell*, peça estrenada el 1804) o mitjançant l'ascens i caiguda tràgica del major general dels Àustria a la guerra dels Trenta Anys (la trilogia de *Wallenstein*, acabada el 1799 i publicada l'any següent).

Schiller, a més a més, es dedicà a conrear la història divulgativa, i deixà la narració de la lluita èpica per la seva independència de les Set Províncies Unides dels Països Baixos contra la corona espanyola, en mans dels Àustria, en una lluita que durà vuitanta anys (*Geschichte des Abfalls der vereinigten Niederlande von der spanischen Regierung* o *Història de la rebel·lió dels Països Baixos*, de 1788). L'impacte dels partidaris de la visió *Whig* fou immediata: sols cal veure l'obra vasta del nord-americà John Lothrop Motley (1814-1877) sobre la lluita neerlandesa contra la tirania espanyola per a mesurar com de clarament fou captat el missatge.

L'eina de propaganda era poderosa i ben pensada. Encara més significatiu, aquest discurs alemany es va barrejar amb la tesi *Whig* anglesa, per a esdevenir més atractiva, més influent. Serví com a instrument dels nacionalistes italians contra l'administració dels Habsburg a Milà, com famosament va narrar el gran novel·lista nacional italià, Alessandro Manzoni (1785-1873) en *I promesi sposi* (publicada per primer cop el 1827), obra fundacional de la nova literatura italiana.

A partir d'aquest punt, la perspectiva *Whig* lògicament fou atractiva per a tots aquells que havien de pledejar ideològicament amb el

poder espanyol. Era una legitimació per a totes les històries nacionals en construcció a l'Amèrica recentment independitzada. Era imprescindible per als nacionalistes cubans a partir de mitjan segle XIX i el fracàs de la revolta de Narciso López (1797-1851). En conseqüència, podia adquirir un gir català. Si es buscava prou, es podria intuir en l'argument de Balaguer, sense que ell ho posés.

L'evolució del discurs antiespanyol i les seves implicacions

Més enllà de la conveniència d'evitar la censura, el discurs de to antiespanyol va servir per amagar tensions importants al si del món dels il·lustrats. El caràcter irreligiós, anticlerical i antipapista del nucli d'enciclopedistes francesos —allò que al vuit-cents s'anomenà «racionalisme»— dissimulà el que la Il·lustració va tenir de ruptura als països del nord d'Europa amb les seves arrels luteranes o calvinistes, per a fer servir el raciocini per avançar més enllà del debat protestant sobre les normes i formes divines per a plantejar la naturalesa observable de les coses. Així, l'Escòcia presbiteriana fou el centre visible —a la capital, Edimburg— de la Il·lustració britànica. Però una part de l'impuls anglès alternatiu als escocesos vingué del fet que, des de 1714, Anglaterra era alhora regne alemany, gràcies a la dinastia, electors de Hannover. El col·lapse del pietisme alemany com a corrent intel·lectual potent fou, doncs, part essencial de la Il·lustració europea. La pressió fou prou forta per a enfonsar els jesuïtes, prohibits en regnes tan conservadors com Portugal, Espanya, Nàpols i Parma, i finalment a França, on gairebé un segle abans havien derrotat el jansenisme i prohibit els hugonots o protestants francesos. Tanmateix, de principi a fi, el Segle de les Llums fou molt contradictori: l'anglès Isaac Newton va establir matemàticament les lleis físiques de l'univers, però va dedicar la darrera part de la seva vida a

calcular l'edat de la terra segons la Bíblia; el suec Linnaeus (Carl von Linné, 1707-1778) va fixar la taxonomia sistemàtica de plantes i animals, però el seu compatriota i contemporani Emmanuel Swedenborg (1688-1772) va crear un nou misticisme en parlar amb els àngels. La noció mateixa «les Llums» era deïsta i molt de l'enrenou continuà en la disputa entre unitaris i trinitaris més o menys tradicionals.

Tot això, però, sonava a música terrenal —no celestial— als països catòlics amb la Inquisició en actiu. D'Escòcia vingué la fórmula societària de la francmaçoneria, com a mitjà d'encontre per a esperits forts. Traslladada a un país com Espanya —des de Gibraltar— era la subversió del monopoli eclesial sobre les ments i significava, per la mateixa idea associativa, de l'estil de fer de l'absolutisme.

Hi havia més tema «ocult». A la Il·lustració francesa, existeix una discussió amarga sobre la natura de la noblesa en termes històrics. Autors historicistes, com ara el comte de Boullainvilliers (1658-1722), van argumentar que França pertanyia als francs, poble germànic, per dret de conquesta i que l'aristocràcia més antiga, la «de l'espasa», era l'hereva, mentre que els grimpadors i advocats ennoblits per diners o servei (sempre deguts, en tot cas) a la corona, els «nobles de la toga», no mereixien cap reconeixement. Tals idees, foren recolzades per les sarcàstiques memòries del duc de Saint-Simon (1675-1755) i les reflexions legalistes i antiabsolutistes del baró de Montesquieu (1689-1755), fins a arribar a mitjan segle XIX al racisme obert del diplomàtic, autor de narracions de viatge i escriptor polític, el comte de Gobineau (1816-1882), al seu *Assaig sobre les desigualtats de les races humanes*, obra de 1855. Però els criteris historicistes i protestants escocesos passaren a la novel·la mitjançant el novel·lista i divulgador històric Walter Scott (1771-1832), que tenia un fort bagatge *Whig* encara que ell es cregués sentimentalment *Tory*. L'obra mestre de Scott, la novel·la de temàtica medieval *Ivanhoe*, de 1820, va revolucionar el gust europeu i posà de moda a tot Europa culta les ganes de llegir sobre cavallers medievals. L'esquema de Scott, al retratar l'An-

glaterra dels reis normands, era netament racista: poble anglosaxó oprimint, noblesa normanda (francòfona, però d'origen víking), amb alguns cavallers continentals decadents i uns quants jueus perseguits.

Aquesta visió fou recollida com a model d'anàlisi social per l'influent historiador francès Augustin Thierry (1795-1856), a la seva obra *Histoire de la Conquête de l'Angleterre par les Normands*, de 1825. Així es consagrà una visió dels estrats socials en termes de minories ètniques, una perspectiva de gran potència.

Per què tots aquests corrents en parlar de Balaguer i el seu pensament? Senzillament perquè l'escriptor català recollí tot aquest bagatge de forma acumulativa. Si era possible un «*Risorgimento*» amb la difusió del discurs antiespanyol, no cal dir que, als països criolls d'Amèrica, tot just alliberats del jou del poder espanyol, de «godos» peninsulars, era perfectament factible fer una lectura secularitzada de la tesi *Whig*, que amb tanta insistència ofería als veïns al nord, als Estats Units, i que era recolzada pels britànics. Els estatunidencs deien que vivien un autèntic «*American Renaissance*» de la literatura i les arts, en un país nou i lliure. Com no pensar el mateix? Com no formular l'anhel d'un revetllament de Xile o de Guatemala? Com no pensar que allò podria ser vàlid per a Catalunya?

Tota aquesta energia, des dels Estats Units directament, o des de la fugissera «Confederació de la Plata», des de nombrosos punts americans es condensaren en Cuba i passaren de la gran illa antillana a Barcelona. Amb menor intensitat, podien arribar directament al port de la capital catalana, o baixar en versió afrancesada des de París o les ciutats veïnes del sud amb universitat —des de Montpeller o Tolosa— a través de Perpinyà.

El que venia de les Amèriques assumia la complexitat racial, amb una dinàmica en la qual l'Espanya al Càrib —o sigui Cuba— fou l'últim territori, junt amb el vast imperi del Brasil, a abolir l'esclavitud de gent de color en plantacions de capitalisme agrari, que durà gairebé vint-i-cinc anys més fins a finals dels anys vuitan-

ta, i que passada la desfeta dels estats «confederals» sudistes a l'Amèrica del Nord el 1865 França, en una iniciativa famosa de 1848 identificada amb els novel·listes i historiadors Victor Hugo (1802-1885) i Alphonse de Lamartine, va abolir l'esclavitud a les colònies franceses del Carib.

Somnis de federació, superioritat racial o ètnica difusa, llibertat de ciutadania i ruptura, tot allò forma part del rerefons de Balaguer i condicionà la seva carrera política, molt estretament vinculada a la cartera d'Ultramar que ocupà diverses voltes.

Balanç de l'obra de Balaguer

Mort Prim, Balaguer es convertí en figura important del «sistema burgès», l'*Establishment* o l'«oligarquia», segons com es miri. Fou reconegut com a autor rellevant, publicà teatre, poesia, evocacions, obres d'història (amb una llarga narració sobre els trobadors, tema clau seu). Fou també reconegut políticament: quan el 3 de gener de 1874, el general Manuel Pavía va dissoldre les Corts de la República proclamada l'11 de febrer de 1873, un dels polítics que convocà en primera instància fou Balaguer. Ell es situà en la xarxa d'amistats polítiques de Sagasta, amb govern executiu militar del general Serrano, fos entès aquest com un règim republicà o com una regència. Quan el cop d'estat del general Martínez Campos va destituir Sagasta com a cap de govern i, a sobre d'ell, Serrano, Balaguer va romandre en les fileres liberals. Ja s'havia convertit en l'home «dels interessos catalans» a la capital, un *fixer*, el mitjançer necessari per a fer negocis des de Barcelona amb la complicada i arbitrària reglamentació estatal.

Com altres catalans il·lustres, com Laureà Figuerola (1816-1903), també pròxim a Prim, o com Pi Margall, enemic seu, Balaguer tingué una mala relació amb la ciutat comtal i les seves dèries de contra-

capital a *la Villa y Corte*. Tots ells —i altres— van preferir mantenir-se lluny de les capelletes i picabaralles barcelonines. En el seu cas, Balaguer va allunyar-se de la capital catalana i va establir el seu centre polític a l'expansiu port costaner de Vilanova i la Geltrú, ciutat en plena puixança ferroviària, que va agrair la seva atenció i el seu patronatge —hi fou diputat per la circumscripció de 1871 a 1889— àdhuc de forma oficial, en recopilar els seus discursos i acceptar el seu projecte de Biblioteca Museu. Ja, el 1878, Balaguer havia impulsat l'historiador que més s'aproximà a ésser el seu continuador, Josep Coroleu, a fer una *Historia de Villanueva y Geltrú*.

Balaguer va fer-se una reputació com a ministre d'Ultramar, si bé les seves etapes amb cartera foren sorprenentment breus vista la seva influència. El seu moment culminant fou l'Exposició de Filipines a Madrid, inaugurada per la reina regent Maria Cristina el juny de 1887. Però, justament un any després, el juny de 1888, un escàndol de corrupció a l'Havana va obligar Sagasta a desprendre's del seu aliat. Pèrdues personals i un sentiment depressiu van enfosquir la seva última dècada.

Recollit sobre si mateix a Vilanova, va dedicar el seu temps a tancar la seva obra vital, que finalment no fou la política, sinó la *cultural*. Esmerçà esforç i energia a ordenar i publicar els seus escrits complets. Va establir un patronat a tal efecte i una Biblioteca Museu excepcional a Vilanova, a la qual algun antic protegit, com el diplomàtic i viatger Eduard Toda i Güell (1855-1941), va ser qui va contribuir i regalar curiositats, per exemple, una mòmia egípcia. Amb un desafiament maçònic, carregat de símbols egipcis i del saber universal, el centre balaguerià a Vilanova va créixer mentre ell es refugià en una petita caseta al jardí. Però les rivalitats personals es mantingueren a la seva darrera dècada. Des de Barcelona, Valentí Almirall va desafiar una darrera volta a Balaguer al crear, com a marmessor del ric publicista i polític republicà Rossend Arús (1845-1891), una Biblioteca Pública, igualment maçònica i lliurepensadora, al Passeig de Sant Joan

de l'Eixample i regalada a l'Ajuntament, en resposta a l'imponent monument de Balaguer darrere l'estació del tren a Vilanova.

Com el seu contemporani estricte Pi, i com Almirall, Balaguer no va entendre els seus hereus «catalanistes» als anys noranta. Acabà la seva trajectòria historiogràfica amb el que pot ésser el tema més espanyolista de la història peninsular medieval, les guerres de Granada i la conquesta dels Reis Catòlics del petit regne nazarí, que —com se sap— culminà l'any decisiu de 1492. Va donar la seva resposta a Guimerà i als de la Unió Catalanista: els va explícitament blasmar, en marc aragonès per a major afirmació, el 1896, al seu *El Regionalismo en España*, tota una declaració de principis gens indulgents que ell deixà anar als *Juegos Florales* de Calataiud, publicat el 1897, és a dir, més o menys simultània amb el discurs trencador de Guimerà respecte al de la llengua catalana a l'Ateneu Barcelonès (llegit el novembre de 1895).

Acabat, envellit i desgastat, Balaguer va morir el 14 de gener de 1901. Pi Margall durà fins el 29 de novembre del mateix any. Almirall, tot i ser uns vint anys més jove, no va trigar gaire: s'aproximà escandalosament al republicà Alexandre Lerroux, que va finir el 1904.

Si fem un balanç final, cal dir que Balaguer fou un escriptor creatiu, però sense un gran magí. No posseïa una gran imaginació, plena de personatges com els novel·listes que foren els seus grans contemporanis com Honoré Balzac (1799-1850) o Charles Dickens (1812-1870). Tampoc no fou una ànima múltiple i complexa plena de figures amb vida pròpia, com ara Fiódor Dostoievski (1821-1881), que es queixava als seus apunts de com els protagonistes de les seves ficcions prenen vida pròpia i feien tota mena d'accions que ell en un principi no volia que fessin. Balaguer comentava sobre personatges històrics, fos mitjançant la ficció en la novel·la històrica o en l'assaig interpretació de tipus històric. Ell estava dotat d'una generosa capacitat narrativa dins d'un repertori lingüístic tant en castellà com en català que era propi del seu temps. No forja un llenguatge

nou, ni crea figures de ficció que han transcendit a la posteritat. És, doncs, un autor comparable als novel·listes i narradors de no-ficció contemporanis seus que es van orientar cap a la producció pel mercat de consum. El més genial dels seus competidors —força més exitós que ell— fou Alexandre Dumas (1802-1870), les obres del qual son totes reelaboracions de fets històrics francesos, però amb un do per a la caracterització i la reconversió, així com per la col·laboració amb els seus ajudants d'escriptura. El seu *Don Juan de Serrallonga* —exitosa novel·la de 1858 convertida després en peça de teatre de repertori (*Los bandoleros catalans o lo ball d'en Serrallonga* de 1868) és molt més pròxim a la figura tradicional del bandit del sis-cents que no pas a la recreació fantasiosa però del tot efectiva que Dumas va aconseguir amb el seu «D'Artagnan», basat en Charles de Batz-Castelmore, personatge històric del segle XVII que va sostenir la sèrie d'*Els tres mosqueters* (1844), *Vint anys després* (1845) i *El vescomte de Bragelonne* (1847).

Així, les obres de Balaguer van sobreviure a dures penes fins mitjan segle XX abans que els lectors no poguessin aguantar més la seva prosa florida vuitcentista i els sentiments més aviat estereotipats dels seus personatges i el deixaren senzillament de llegir. El lloc teatral que ell cercava el van ocupar, amb molta vitalitat, Frederic Soler i Hubert, més conegut pel pseudònim de *Serafi Pitarra* (1839-1895), amb obres com la seva *Batalla de reines*, estrenada el 1887, o sobretot Àngel Guimerà i Jorge (1845-1924), que sí que va saber forjar personatges emblemàtics. Tots dos a la llarga jugaren amb major agilitat al joc d'avançar el gran teatre tràgic en català a Barcelona al temps que feien traducció i producció en castellà a Madrid, una maniobra amb què superaren Don Víctor, el qual pagà el preu per fer el joc doble lingüístic davant el naixent catalanisme, mentre que, per un funcionament semblant, ni *Pitarra* ni Guimerà no pagaren res, sinó que foren tractats d'herois nacionals, àdhuc nacionalistes, pels seus esforços.

Balaguer va pensar a posar música a la seva gran obra *Els Pirineus* de 1893, resposta poètica al *Canigó* (1885) de Mossèn Cinto Verdaguer (1845-1902). Acabats els anys vuitanta, al moment en què declinava el seu triomf personal, Balaguer s'atansà a un altre català «madrilenyitzat», el compositor i musicòleg Felip Pedrell (1841-1922), defensor del nacionalisme musical, per a convertir *Els Pirineus* en òpera. En el passat, al mig de la seva trajectòria, Balaguer havia fet el llibret de la sarsuela *La tapada del Retiro* (1853), del músic barceloní Nicolau Manent (1827-1887), que després li va escriure cançons per a la versió dramàtica de *Don Juan de Serrallonga* (1858). També, el 1855, Balaguer havia escrit un llibret d'òpera titulat *Roger de Lauria*, potser de forma coincident amb *Les vêpres siciliennes* amb text en francès d'Eugène Scribe (1791-1861) i Charles Duveyrier (1803-1866), tots dos molt avesats en aquesta mena d'escriptura. Ara era optimista. *Els Pirineus*, però, no acabà de funcionar, tot i que parts foren estrenades. Però cal recordar que tampoc Manuel de Falla va saber tancar la seva versió de *L'Atlàntida* verdagueriana. En tot cas, el contrast amb Guimerà és devastador. Sense fer gaire esforç, del *Terra Baixa* (1896) de Guimerà, dos compositors —no un, dos, l'alemany Eugen d'Albert (1864-1932) i el francès Fernand Le Borne (1862-1929)— van fer sengles òperes del tema, una de les quals —la d'Albert— va apassionar tant un admirador del teatre musical com Adolf Hitler perquè gastés els seus propis diners (i era gasiu) per a finançar una pel·lícula dirigida per la famosa Leni Riefenstahl, obra malaguanyada que la cineasta va haver d'acabar de qualsevol manera a la postguerra i al posthitlerisme.

Ara bé, tot allò que serveix per a relegar Balaguer com a literat amb el pas del temps, precisament allò que va fer rendir Balaguer com un novel·lista comparativament mediocre, li va donar rellevància com a divulgador històric i forjador d'una perdurable mitologia nacional. De fet, *Balaguer va establir el cànon de la «Història Nacional» catalana davant de la dominant versió de relat històric espanyol.*

Així, l'encant del seu cartró pedra el va sobreviure en l'àmbit nacionalista i/o catalanista, tot i la seva desaparició dels prestatges i els escenaris catalans, on va sobreviure, tot s'ha de dir, molt més que als espanyols, pels quals va escriure un munt d'obres de la darrera part de la seva vida.

Copyright © 2016. Aquesta obra està subjecta a una llicència de Creative Commons mitjançant la qual qualsevol explotació n'haurà de reconèixer els autors, citats a la referència que apareix a l'inici del document.